

Illustratie: Ivan Bilbin

‘Er was eens...’? Nee, ‘Er is nu...’!

Hoe traditionele sprookjes een middel kunnen zijn om de mores van morgen te bespreken

Sprookjes zijn voor velen verhaaltjes die bedoeld zijn voor jonge kinderen. Ze worden (hopelijk nog steeds) voorgelezen door ouders voor het slapen gaan. De volksverhalen hebben echter een beetje een ‘ouderwetse’ bijmaak, en vertolken lessen die soms niet meer van deze tijd schijnen. Ramon Groenendijk, docent Nederlands op het Zwijzen College in Veghel, denkt dat juist de traditionele versies van sprookjes oude én moderne waarden en normen ter discussie kunnen stellen.

RAMON GROENENDIJK

Een paar jaar geleden vierde De Efteling haar zeventigjarige bestaan. Dit pretpark is de plek waar menigeen voor het eerst werd ondergedompeld in de magische wereld van sprookjes. De volksverhalen vormen het decor van veel attracties en het Sprookjesbos is een wonderschone en unieke plek waar je als bezoeker letterlijk door de sprookjeswereld kunt wandelen.

Toch lijken sprookjes op papier op hun retour. Sommigen zijn van mening dat deze magische verhalen niets meer dan kinderlijke vertellingen zijn die basale zaken rondom goed en kwaad belichten. Tegenwoordig hoor je echter ook steeds vaker het geluid dat sprookjes niet meer van deze tijd zijn: de verhalen verkondigen lessen uit het verleden en laten sociale patronen zien

die niet meer aansluiten bij de huidige maatschappelijke verhoudingen. Sprookjes zouden verworpen zijn tot artefacten uit een archaisch tijdperk. Waarom zijn bijvoorbeeld de meeste helden mannelijk? Waarom zijn slechteriken altijd lelijk? En waarom stellen de prinsessen in sprookjes zich zo afhankelijk op?

Natuurlijk zijn dit belangrijke vragen. Ze hebben uiteindelijk zelfs geleid tot het herschrijven van sommige sprookjes, zoals de een aantal jaar geleden verschenen vernieuwde versie van *Belle en het Beest*, waarin Belle een sterke, onafhankelijke, jonge vrouw is en zeker geen weerloos prinsesje. Toch gaat hier ook iets verloren. Want juist traditionele sprookjes kunnen ons ontzettend veel leren over onze huidige waarden, normen en rollenpatronen. Ze kunnen voor verschillende leeftijdsgroepen een belangrijke rol spelen in

hun culturele besef en literaire ontwikkeling.

In de les Nederlands aandacht besteden aan deze volksverhalen, als (Europees) cultureel erfgoed, kan waardevol en leuk zijn. En sprookjes kunnen in mijn ogen een essentiële bijdrage leveren aan burgerschapsvorming en bildung, als je ze benadert als de literaire werken die ze in hun kern ook zijn. Sprookjes zijn namelijk zoveel meer dan kinderlijke vertellingen.

Sprookjes als literaire producten

Het behandelen van sprookjes bij Nederlands valt onder de noemer literatuur. En dat is terecht. Zo vertonen sprookjes een duidelijke, vaste structuur die invloed heeft op de interpretatie ervan. Vladimir Propp (1928) onderzocht in zijn kernwerk *De morfologie van het toversprookje* (voor het eerst naar het Nederlands vertaald in 1997) een enorme verzameling volkssprookjes van de Russische sprookjesverzamelaar Afanasjev. Propp onderscheidde 31 vaste structurelementen (morfemen) in de sprookjes, die sprookjesschrijvers zo organiseerden om een bepaalde boodschap over te brengen. Ik zie deze structurelementen als literaire kunstgrepen in sprookjes. Voorbeelden van deze morfemen zijn bijvoorbeeld de ‘afwezigheid’ van een familielid of geliefde aan het begin van het sprookje, een ‘verbod’ dat de held wordt opgelegd, een ‘overtreding’ waarbij vaak de held het verbod overtreedt et cetera. Een sprookje bevat uiteraard niet altijd alle 31 morfemen, maar een selectie hiervan.

Daarnaast constateert Propp dat sprookjespersonages te herleiden zijn naar acht archetypische karakters: de slechterik, de planner, de (magische) helper, de prinses of prijs, de vader, de donor, de held en de valse held. Deze vaste personages zorgen ervoor dat de symbolische lading die het sprookje heeft, duidelijk kan worden overgebracht. Lezers gaan patronen herkennen in de volksverhalen en kunnen deze patronen gebruiken in hun betekenisgeving. Net zoals bij ‘gewone’ literatuur kan je ‘personages’ in sprookjes dus zien als een literair procedé: het is een literair trucje om extra lading aan een tekst te geven. Denk bijvoorbeeld aan het archetypische personage ‘de heks’ of ‘de stiefmoeder’, dat in sprookjes overduidelijk symbool staat voor het ‘slechte’ of het ‘kwade’.

Natuurlijk valt er een hoop aan te merken op Propps classificatie en analyse. Cultureel antropoloog Lévi-Strauss (1960/1984) noemde de aanpak bijvoorbeeld veel te formalistisch, met een te grote focus op structuur. Ik geloof echter dat Propps structuuranalyse in de klas

Kies een sprookje van de Volksverhalen Almanak (<www.beleven.org/verhalen>) en voer de volgende opdrachten uit.

Opdracht 1

Beantwoord de volgende vragen.

1. Welke personages herken je? Typeer deze personages.
2. Wie is de held, de helper, de tegenwerker, de valse held en de prijs?
3. Welke magische elementen bevat het sprookje? Welke functie vervullen ze?
4. Wat is de morele les die het sprookje ons wil leren?

Opdracht 2

Je hebt nu twee opties:

Optie 1: Een nieuw modern sprookje

Je gaat nu zelf een nieuw, modern sprookje schrijven. Als sprookjesschrijver moet je je echter wel aan een paar regels houden:

- a. Het sprookje bevat een duidelijke (moderne) wijze les.
- b. Het sprookje heeft als personages een held, een prijs, een helper, een tegenwerker en een valse held.
- c. Het sprookje bevat magische elementen.
- d. Het sprookje begint met *Er leeft op dit moment...* en eindigt met *...en hij/zij/hen zal nog lang en gelukkig leven.*

Optie 2: Een moderne versie van een traditioneel sprookje

Je gaat nu zelf een nieuwe versie van het sprookje uit Opdracht 1 schrijven. Als sprookjesschrijver moet je je echter wel aan een paar regels houden:

- a. De wijze les uit het originele sprookje wordt aangepast zodat deze bij de huidige maatschappij past.
- b. Het sprookje bevat dezelfde personages als in de originele versie.
- c. De personages handelen zoals ze in de huidige tijd zouden handelen.
- d. Je sprookje begint met *Er leeft op dit moment...* en eindigt met *...en hij/zij/hen zal nog lang en gelukkig leven.*

Schrijf een sprookje van ongeveer 500 woorden.

Kader 1. Voorbeeldopdrachten

Er was eens een prinses genaamd Isabella. Ze was niet geïnteresseerd in traditionele prinsessenzaken, zoals baljurken en kasteelbals. Nee, Isabella was een prinses die ervan droomde om de wereld te ontdekken en nieuwe uitvindingen te doen.

Helaas had Isabella een stiefmoeder, Griselda, die vasthield aan ouderwetse ideeën over hoe een prinses zich moest gedragen. Griselda dwong haar om haar dagen door te brengen met naaien en dansen. De relatie met haar stiefmoeder verslechterde met de dag. Het liefst sprak Isabella geen woord meer met haar.

Na een lange dag naaien en dansen zoals haar stiefmoeder haar had opgedragen, besloot Isabella een eind in het bos te gaan hiken. Diep in het bos ontmoette ze een pratende uil, die vertelde Orion te heten. Orion vertelde haar over een poort, diep in het bos, die leidde naar een bibliotheek waar ze alle kennis kon vinden die ze maar wilde.

Met hulp van de uil vond ze de poort en in de mooiste bibliotheek die ze ooit had gezien maakte ze kennis met wezens die haar vertelden over zaken waar ze nog nooit van had gehoord. Ze genoot van de kennis die ze opdeed, maar nog meer genoot ze van de enorm leuke gesprekken die ze met al die vreemde wezens voerde. Ze werd gelukkig van alle vriendelijkheid, openheid en nieuwsgierigheid waar ze mee werd geconfronteerd.

Geïnspireerd keerde Isabella terug naar het kasteel en besloot dat het tijd was om het gesprek met haar stiefmoeder aan te gaan, op een vriendelijke en nieuwsgierige manier. Zo praatten de oude en de jonge vrouwen met elkaar. Isabella sprak openlijk over haar plannen voor de toekomst en Griselda sprak openlijk over haar verleden en de verwachtingen die haar moeder van haar had. Ze zag in dat Isabella anders was en andere dingen wilde, en besloot dat Isabella om de dag naar de schitterende bibliotheek in het bos mocht gaan om met de vreemde wezens over de wereld te leren en deze te ontdekken. En zo leefden ze nog lang en gelukkig.

Kader 2. Een voorbeeld van een ‘nieuw’ sprookje

zeker handvatten kan geven om inhoudelijke patronen tegen het licht te houden en zo onze eigen normen, waarden en de huidige rollenpatronen te vergelijken met de rollenpatronen in sprookjes. Bijvoorbeeld de vaste rol van prinsessen en helden in sprookjes, waarbij een prinses vrijwel altijd een weerloze prijs is die door een mannelijke held moet worden bevrijd, is een mooi discussiepunt voor in onze huidige maatschappij.

Sprookjes zijn, net als andere literaire werken, producten van een cultuur in een bepaalde tijd. Ze vragen, net zoals een (historische) roman dat doet, de lezer even bereid te zijn het eigen perspectief los te laten (Thein et al., 2007) en zich te verplaatsen in het perspectief van de personages. En ja, daar wringt het en schuurt het. Dan kan de lezer bepalen hoe hij zich verhoudt tot de waarden en normen die het sprookje tracht over te brengen. En dan zorgt een sprookje, net zoals een literaire roman, voor culturele ontwikkeling en kan het bijdragen aan bildung bij de lezer (Groenendijk, 2018, 2019). De soms verouderde patronen uit sprookjes zullen regelmatig botsen met het perspectief van de (jonge) lezer. Waarom moet Sneeuwwitje bijvoorbeeld voornamelijk het huis van de zeven dwergen schoonhouden? En waarom zijn koningen vrijwel altijd goed en koninginnen of stiefmoeders altijd slecht?

Sprookjes in de Nederlandse les

Leerlingen wijzen op de literaire kwaliteiten van sprookjes en ze enigszins kennis laten maken met de ‘theorie’ rondom deze volksverhalen, kan hen helpen in hun literaire ontwikkeling. Eerder betoogde ik (Groenendijk, 2010) dat het lezen en analyseren van sprookjes leerlingen kan helpen om van Theo Wittes (2008) niveau van herkenkend lezen naar het niveau van reflecterend lezen te komen. Focus op de symbolische laag en de vaste personages en verhoudingen tussen personages leert leerlingen te zoeken naar een dieperliggende betekenis van een tekst. Focus op structuur kan dus leiden tot meer inzicht in de (onderliggende) boodschap. Volksverhalen zijn eigenlijk gepersonifieerde gedragspatronen en morele lessen in een voorspelbare verpakking. Neem bijvoorbeeld de bekende volkssprookjes rondom de Russische ‘heks’ Baba Jaga. Baba Jaga is de personificatie van het kwade: kinderen die niet gehoorzamen in de sprookjes belanden uiteindelijk vaak (in een diep bos) bij Baba Jaga’s hut op kippenpoten. Door een drietal taken te volbrengen ontsnappen de kinderen ternauwernood aan een gruwelijk einde. De les die geleerd moet worden, wordt extra duidelijk door de

Een focus op de waarden, normen en sociale verhoudingen tussen de personages kan een startpunt zijn om deze wellicht verouderde sociale kernwaarden ter discussie te stellen

voorspelbaarheid van de structuur en de personages.

Daarnaast kan een focus op de waarden, normen en sociale verhoudingen tussen de personages dus een startpunt zijn van een opdracht waarin deze wellicht verouderde sociale kernwaarden ter discussie gesteld kunnen worden. Vragen als *Hoe zou de held nu handelen?* of *Wat voor kwaliteiten zou de held nu moeten laten zien om in deze tijd een held te zijn?* kunnen ervoor zorgen dat een leerling inzicht krijgt in welke waarden en normen blijkbaar tijdloos zijn en welke wel degelijk zijn veranderd door de jaren heen.

Als slotopdracht zou je dan de leerlingen een eigentijds sprookje kunnen laten schrijven, waarbij gewerkt moet worden met een selectie van Propps structurelementen (zie <vlt.nl/propp>) en archetypische personages in een modern jasje. Of wellicht een herschrijving van een oud sprookje naar de huidige tijd. Eigentijdse sprookjes creëren in de les Nederlands, dat lijkt een prachtig streven. (Zie kader 1 voor voorbeeldopdrachten en kader 2 voor een voorbeelduitwerking van een 'nieuw' sprookje.)

Op weg naar moderne volksverhalen

Sprookjes zijn volksverhalen die van generatie op generatie zijn doorverteld en uiteindelijk door (bekende) sprookjesverzamelaars zoals Grimm op papier zijn gezet. Ze vertolken waarden en normen uit vervlogen tijden, die soms universeel blijken, maar soms ook niet meer aansluiten bij de huidige waarden en normen. Het feit dat mediabedrijven als Disney besluiten om sommige traditionele sprookjes te herschrijven naar de moderne maatschappelijke maatstaven is uit commercieel oogpunt heel goed te begrijpen. De eerste stap in de entertainmentwereld was de traditionele sprookjes ontdoen van de scherpe randjes, bijvoorbeeld de afstraffingen van de slechteriken schrappen, om tere kinderzieltje niet te kwetsen en als kijker kwijt te raken. Zo moest de slechte stiefmoeder in Sneeuwwitje in een oude versie dansen

op gloeiendhete ijzeren schoenen totdat ze er dood bij neerviel, en verschenen er in de oude versie van Grimms Assepoester aan het einde duiven die de ogen van de stiefzusters uitpikten, zodat ze met blindheid voor hun valse gedrag gestraft werden. Dit soort taferelen zou tegenwoordig een 18+-label verdienen. De volgende stap is dus blijkbaar zorgen dat je aan blijft sluiten bij de huidige (en heersende) denkwijzen in de maatschappij.

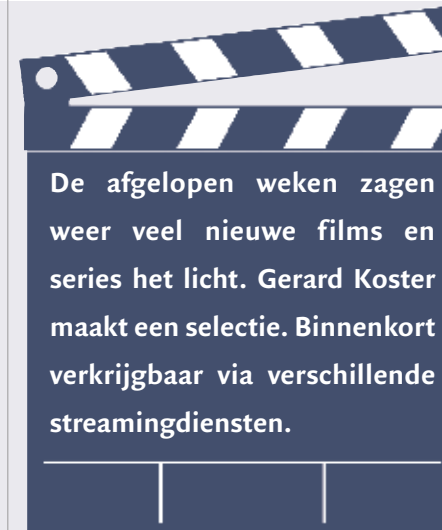
Ik denk dat het onderwijs hier niet altijd in mee hoeft te gaan. In het onderwijs moeten juist de afwijkende en verouderde denkwijzen ter discussie worden gesteld, om leerlingen kritisch te leren nadenken over deze waarden en normen. De 'nieuwe' of herschreven volksverhalen naast de klassieke sprookjes leggen en in de les allebei bespreken kan tot heel interessante literatuurgesprekken leiden. Via een focus op de archetypische personages in sprookjes en de vaste structurelementen kunnen waarden- en normenpatronen worden blootgelegd. Leerlingen leren zo reflecterend lezen en creëren een situatie waarin de verschillen tussen moderne en traditionele waarden en normen kunnen worden bediscussieerd.

De behoefte aan moderne versies van sprookjes is natuurlijk heel mooi. Maar laten we dan dus ook nieuwe moderne sprookjes schrijven die beter aansluiten bij de tijd waarin we leven, in plaats van enkel oude sprookjes aanpassen aan de waarden en normen van nu. Sprookjes bespreken in de les Nederlands, zowel in de onderbouw als in de bovenbouw kan enorm waardevol zijn in het licht van burgerschapsvorming en bildung van leerlingen. Het blootleggen van patronen in traditionele sprookjes en het bedenken van nieuwe sprookjes is een mooi middel om de mores van morgen te bespreken. ■

LITERATUUR

- Groenendijk, R. (2010). Er was eens... Waarom mythen en sprookjes een goed beginpunt zijn voor de literaire ontwikkeling van leerlingen. *Levende Talen Magazine*, 97(8), 4–9.
- Groenendijk, R. (2018). Literatuuronderwijs in het licht van bildung. *Levende Talen Magazine*, 105(1), 12–15.
- Groenendijk, R. (2019). De wereld op zijn kop: Een literatuurles die je kan helpen je wereldbeeld te verbreden. *Levende Talen Magazine*, 106(2), 10–14.
- Lévi-Strauss, C. (1984). Structure and form: Reflections on a work by Vladimir Propp. In Vladimir Propp, *Theory and history of folklore* (p. 167–188). University of Minnesota Press. (Oorspronkelijk werk gepubliceerd in 1960)
- Propp, V. (1997). *De morfologie van het toversprookje*. Het Spectrum. (Oorspronkelijk werk gepubliceerd in 1928)
- Thein, A., Beach, R., & Parks, D. (2007). Perspective-taking as transformative practice in teaching multicultural literature to white students. *English Journal*, 97(2), 54–56.
- Witte, T. (2008). *Het oog van de meester: Een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. Eburon.

films en series

Oppenheimer

De film *Oppenheimer* is gebaseerd op het boek *American Prometheus* van Kai Bird en Martin J. Shirwin. J. Robert Oppenheimer is een briljante wetenschapper die gevraagd wordt om in allerijl een centrum op te zetten voor de ontwikkeling van de atoombom. Hij krijgt onbeperkte middelen en laat midden in de woestijn een dorp neerzetten waar aan het Manhattan Project wordt gewerkt. Oppenheimer stort zich op de uitdaging en slaagt er uiteindelijk in om een atoombom te maken. Maar wanneer hij de gevolgen ziet van de bombardementen op Hiroshima en Nagasaki, veranderen zijn gevoelens. Hij beseft de morele verantwoordelijkheid die nu op zijn schouders rust en probeert het gebruik van de bom te reguleren. De film houdt niet op met het succesvolle gebruik van de bom, maar gaat ook in op de periode na de Tweede Wereldoorlog, waarin de voormalige held plotseling verdacht wordt van deelname aan communistische activiteiten en zichzelf moet verantwoorden. In deze zeer intense film is Oppenheimer de moderne Prometheus: held, maar ook gedoemd tot eeuwig lijden. Schitterende film, geschikt voor een vakoverstijgend project met geschiedenis.

Une année difficile

Het smelt

Eva groeit samen met twee jongens op in het kleine dorp Bovenmeer. Ze zijn onafscheidelijk en noemen zichzelf de drie musketiers. Bij het aanbreken van de puberteit bedenken de jongens steeds wrederere plannen en Eva staat voor de keuze: meedoen of afhaken. Een keuze die eigenlijk niet te maken is, want ze wil niet meedoen, maar ook haar vrienden niet verliezen. Als een nieuw meisje de dynamiek van het drietal verstoort, wordt de situatie extra ingewikkeld. Het spel loopt gruwelijk uit de hand en Eva wordt voor haar leven beschadigd. Ook als volwassene heeft Eva nog steeds veel last van alles wat er is gebeurd. Ze verhuist naar Brussel in de hoop alles achter zich te laten. Dertien jaar na de uit de hand gelopen zomer keert Eva terug naar haar geboortedorp met een blok ijs in de kofferbak. Ze wil afrekenen met haar verleden. *Het smelt* is gebaseerd op het gelijknamige boek van Lize Spit en is geschikt voor gebruik in de klas, maar het is een heftig verhaal en zeker niet bestemd voor de onderbouw.

Une année difficile

Albert en Bruno zitten tot over hun nek in de schulden en proberen met de nodige criminele activiteiten te overleven. Wanneer een groep milieuactivisten hun gratis drank aanbiedt, ruiken zij nieuwe kansen en financiële mogelijkheden. De activisten worden geleid door Valentine, en door middel van allerlei acties proberen ze de wereld een spiegel voor te houden. Albert en Bruno laten zich meeslepen, maar Albert verliest daarbij nooit zijn eigenbelang uit het oog. Tijdens de acties wordt hij steeds verliefd op Valentine, maar zij heeft geen plaats in haar bestaan voor liefde – er zijn veel belangrijker zaken om je druk om te maken. Wanneer Albert dan ook nog eens wordt ontmaskerd als een profiteur, lijken zijn kansen op haar liefde helemaal verkeken. Hij zal iets heel bijzonders moeten bedenken om haar vertrouwen weer terug te winnen. *Une année difficile* is van de hand van de makers van *Intouchables* en hoewel het dat niveau bij lange na niet aan kan tikken, is deze onderhoudende film zeker de moeite waard. Bruikbaar voor in de klas, ook voor onderbouw.